

Előszó

A kapitalizmus fogalma – elsősorban 2008 óta tartó, aktuális legitimációs válságának köszönhetően – ismét teret nyert a politikai közbeszédben, illetve ezzel párhuzamosan a tudományos nyelvben is újra szerephez jutott. Ez utóbbi nem csupán a társadalomtudományok, hanem a tágan értett kultúratudományok területén, ezen belül az irodalomtudományban is megfigyelhető. Mindez különösen fontos fejlemény a magyar szellemi életben, ahol (Közép-Kelet-Európa más országaihoz hasonlóan) a rendszerváltás idején egyfajta „antipolitikai diskurzus” vált meghatározóvá, amely igyekezett távolságot tartani az államszocialista rezsim politikai szótárától.¹ Az irodalom- és kultúratudományok művelői közül – ha politikai meggyőződéseik és a tárgyalt jelenségekhez való viszonyuk nem egyezik is – egyre többen mutatnak rá a kapitalizmus mint probléma és mint magyarázó elv megkerülhetetlenségére.

Gyakori megállapítás, hogy a kapitalizmus – mint a bérmunka és a magántulajdon, a felhalmozás és a befektetés meghatározóvá válása, illetve a termelés, a csere és a szétosztás folyamatainak kompetitív piacosítása, tömegesítése és összefüggő láncolatokba rendezése stb. – a társadalom nem-gazdasági alrendszerait is a maga képére formálja. Felvethető, hogy a nemzeti irodalmi kultúra 19. századi megalkotása és intézményesítése is ebben a keretben zajlott vagy vált hatékonná, s a 20. századi irodalmi modernség még közvetlenebbül a kultúraipar függvényében bontakozott ki. Amellett, hogy az irodalmi művek kereskedelmi cseretárgyá lettek, s befogadásuk besorolódott a fogyasztásmódok közé, a kapitalizmus logikája az alkotás viszonyaiba is behatolt. Az írói tevékenység megszervezésében és kivitelezésében a gazdasági ésszerűség a művészi ön kifejezés vagy a közösségi

1 Vö. HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban* (Budapest: Balassi Kiadó, 2014).

szolgálat igényével összemérhető szerepet kapott. S miközben a nemzeti irodalom és annak történeti hagyománya a közösségi önazonosság egyik letéteményesévé vált, egyúttal olyan termelési, forgalmazási és fogyasztási mechanizmusokba ágyazódott be, vagy támaszkodott azokra hajtóerőként, amelyeknek ha voltak is helyi változatai, de alapvetően nem kötődtek nemzeti meghatározottságokhoz.

A 2019 nyarán alakult *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport az ezekre a jelenségekre irányuló hazai vizsgálatokat igyekszik rendszerszerűvé tenni, illetve új szempontokkal bővíteni.² E munkának három, eltérő módszertanokkal feltárandó részterülete van: 1) *az irodalom ön-meghatározásának alakulása a gazdasági eszmetörténet fényében* (a gazdasági keretfeltételek, illetve általában a kapitalista gazdálkodás térnyerésének a hatása az irodalomkritikai reflexióra); 2) *irodalmi szövegek gazdasági reprezentációi* (gazdasági kérdések megjelenítése és értelmezése a költészetben és a szépprózában, hatásuk az irodalmi nyelvhasználat tematikus, narratív vagy figuratív eszköztárára, illetve a vonatkozó jelenségek társadalmi tudatosulására); 3) *az irodalmi termelés anyagi kultúrái és piacai* (az irodalom létrehozásának, forgalmazásának és fogyasztásának finanszírozása, az irodalmi kereskedelem színterei és médiumai).

Egyes konferenciáinkat úgy terveztük meg, hogy azok eltérő aspektusokból nyissanak rálátást az irodalom társadalmi létének anyagi-gazdasági feltételeire és ezek reflexiójára. A 2021 januárjában tartott *Írói gazdálkodások a 19–20. században: Vállalkozás és befektetés Kazinczytól Jókaiig és tovább* című tanácskozásunk arra fókuszált, hogy az írói hivatás kikülönülésével miképp és milyen stratégiák mentén vált maga az irodalmi alkotás gazdálkodási tevékenységgé.³ A 2021 júniusában rendezett *Ajándék, adomány, díj, ösztöndíj, segély: A mecenatúra színváltozásai az irodalomtörténetben* című konferencia a piacon kívülről érkező, s a piaci értékelést politikai, erkölcsi vagy esztétikai szempontok alapján ellensúlyozni vagy felülírni igyekvő törekvéseket és ezek megítélését vizsgálta.

A 2021. június 17–18-án a pécsi Vasutas Művelődési Házban *Kapitalizmus és irodalomtörténet* címmel tartott tanácskozás főként filozófiai, eszme- és kultúrtörténeti szempontú előadásoknak adott teret. A rendezvényen húsz előadás hangzott el, ebből tizenhat tanulmány kapott helyet ebben a kötetben, köztük Bagi Zsolt és Weiss János nyitóelőadásainak szövegével. Weiss a kritikai társadalomelemzés kultúraelméleti hagyományában mutatja meg a kapitalizmussal

2 A kutatócsoport tagjairól, céljairól és eddigi eredményeiről lásd honlapunkat: <https://polecolit.abtk.hu/>.

3 A konferencia anyaga azóta megjelent a *Studia Litteraria* 2021/3–4. dupla számában, Bodrogi Ferenc Máté, Hites Sándor és Orbán László szerkesztésében. Letölthető itt: <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/issue/view/704>.

való szembesülés változatait, különös tekintettel a Frankfurteri Iskolához kötődő gondolkodók munkásságára, Bagi pedig az esemény fogalma felől gondolja újra a legmeghatározóbb kortárs kultúraelméleti elbeszéléseket és a „kulturális logika” Fredric Jameson-féle modelljét. Az ezekben az írásokban felvetett kérdésekhez illeszkedik a továbbiakban Borbély András tanulmánya a marxista esztétikai gondolkodás hagyományairól, elsősorban a korai Lukács és Adorno viszonyára nézve, illetve András Csaba elemzése Bertolt Brechtnek a kultúraipart az irodalom és a film viszonylatában tárgyaló reflexióiról. Széles időtávban és diszciplináris körből hozva példákat, de egyaránt a nyelv, a retorika, a példázatosság gazdaságtani hangsúlyával és a gazdaságtan nyelvi meghatározottságával foglalkozik írásában Fogarasi György (Máté evangéliuma és *A tőke*), Hegedüs Béla (monetáris metaforák a 18. századi nyelvelméletben), B. Kiss Mátyás (Marx és a 19. századi vámpír-irodalom) és Székely Örs (az eredeti tőkefelhalmozás és az ellenreformáció kegyességi irodalma). A kötet középső részét a magyar társadalom- és irodalomtörténetre vonatkozó tanulmányok teszik ki: a bíráló és az apologetikus jegyek összekapcsolódását tekinti át a kapitalista átalakulásra vonatkozó 1840-es évekbeli magyar reflexiókban Tóth Kálmán tanulmánya Gorove István útirajzáról, illetve Mészáros Gábor elemzése Beöthy Zsigmond publicisztikájáról; Rózsafalvi Zsuzsanna a kapitalista könyvpiar magyarországi kibontakozásának jellegzetességeit elemzi a Révai kiadóvállalat és a Franklin Társulat versenyének példáján, Halmos Károly pedig a piaci és az üzemszerű működés koncepciónak viszonyát vizsgálja a modern nemzeti kultúra létrejöttéről Erdei Ferenc és Szekfű Gyula által adott leírásokban. T. Szabó Levente és Lengyel Imre Zsolt tanulmányai 19. század közepi és 20. század eleji anyagon mutatják meg, hogy az irodalmi piac kapitalizálódásával való számvetés milyen hatást gyakorolt az irodalomkritikára. A kötet végén két regénytörténeti tárgyú írás kapott helyet: Seregi Tamás elemzése a művészet árucikk mivoltáról Zolánál, valamint Hites Sándor tanulmánya Ayn Rand kultuszregényéről és a kapitalista realizmus utópiájáról.

Kötetünk tehát a vizsgált korszakokat és az érintett témákat tekintve egyaránt sokszínű képet nyújt, ezzel is jelezve, hogy a kultúra, a kultúráról folyó beszéd, illetve a kapitalizmus viszonyrendszerének vizsgálata mennyire szerteágazó szempontok és fogalmi apparátusok alkalmazását kívánja meg. Bízunk benne, hogy könyvünk érdemben hozzájárul a politika és a képzelet, a gazdaság és a nyelv kölcsönfüggésének mélyebb megértéséhez, s itt nem tárgyalt vetületekben is ösztönözheti kapitalizmus és irodalom viszonyának kutatását.

Pécs–Budapest, 2022. augusztus

András Csaba és Hites Sándor